

بررسی تطبیقی کاربردهای درمانی سداب و کاسنی در احادیث و روایات، اشعار فارسی و پژوهش‌های معاصر

منصوره معینی^{الف}، اکبر کلاهدوزان^{ب*}

^{الف} استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، ایران
^ب استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، ایران

چکیده

سابقه و هدف: توجه به اهمیت کاربرد درمانی گیاهان در برخی از احادیث نبوی و روایات امامان معصوم (ع) آشکار است. میراث ادبی ایران نیز که متأثر از فرهنگ اسلامی و سنت‌ها و باورهای مردمی است، اهمیت و رواج این باورها را در ایران زمین نشان می‌دهد. هدف این گفتار بررسی تطبیقی خواص درمانی دو گیاه «سداب» و «کاسنی» از منظر احادیث، اشعار و پژوهش‌های پزشکی معاصر است.

مواد و روش‌ها: این پژوهش به روش کتابخانه‌ای در سه مرحله انجام گرفت: نخست کاربردهای درمانی «سداب» و «کاسنی» براساس احادیث و روایات معتبر شیعه بررسی شد. سپس کاربردهای همسان آن در متون ادب فارسی جستجو شد و در مرحله سوم این کاربردها از رهگذر دانش جدید نیز مورد توجه قرار گرفت. برخی از کاربردهای درمانی گیاه سداب که مورد این بررسی تطبیقی قرار گرفته‌اند عبارت‌اند از: درمان دیبله و ذات‌الجنب، خاصیت ضدباروری، درمان امراض دماغی، خواص درمانی گیاه کاسنی که از همین دیدگاه بررسی شده‌اند عبارت‌اند از: کاهش التهاب و تب، اعتدال مزاج درمان نارسایی‌های کبدی.

نتیجه‌گیری: پژوهش‌های معاصر پزشکی، کاربردهای درمانی «سداب» و «کاسنی» را که در احادیث و روایات و اشعار فارسی، مطرح شده‌اند، تأیید می‌کنند این بررسی تطبیقی بیانگر ژرفای کلام بزرگان دین و ارزش نهفته در باورهای طب اسلامی است که در آیین ادبیات ایران نمایان است و اهمیت اینگونه بررسی‌های تطبیقی میان دانش جدید و فرهنگ کهن را نشان می‌دهد.

کلید واژه‌ها: سداب، کاسنی، حکمت پزشکی، دیبله، ذات‌الجنب.

تاریخ دریافت: اردیبهشت ۹۴
تاریخ پذیرش: آذر ۹۴

مقدمه:

را دریابند و به این ترتیب در گذر زمان، خیزش علمی در قلمرو اسلام، دست کم از پایان فتوح مسلمانان تا قرن هفتم هجری مسلمانان را در بسیاری از شاخه‌های علوم همچون نجوم، ریاضیات، هندسه، منطق، جغرافیا، تاریخ، فیزیک، شیمی، فلسفه و کلام و ادب و بلاغت پیشاهنگ قافله علم ساخت. در میان این گستره عظیم علمی، افزون بر «علم‌الادیان»، «علم‌الابدان»^۳ نیز جایگاه خاصی داشت؛ زیرا تعالیم اسلامی

مهم‌ترین عامل پیشرفت علمی مسلمانان، تشویق و امر به دانش‌اندوزی است که در آیات قرآن و گفتار پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) آشکارا چهره نموده است. دعوت به تفکر و تدبیر در راز و رمز کائنات (۱) و اشاره به مقام برتر عالمان (۲)، شراره شوق مسلمانان را برمی‌انگیخت و پای عزمشان را قدرت می‌داد تا کرانه‌های دانش را درنوردند و علوم روزگار خویش

مسلمانان صدر اسلام نه تنها روح خسته و جان فرسوده و ظلمت زده خویش را نزد پیامبرشان می آوردند تا کلام گهربارش مرهمی بر زخمهایشان باشد و چراغی فرا راهشان شود، دردهای جسمشان را نیز نزد آن چشمه سار مهر می بردند تا زلال معرفتش، رنجهایشان را بشوید و دردهایشان را درمان باشد. از همین روست که در میان احادیث نبوی و نیز روایاتی که از امامان معصوم (علیهم السلام) در دست است، احادیث و روایاتی می یابیم که در آنها به کاربردهای درمانی گیاهان اشاره شده است. در این گفتار به ذکر برخی احادیث در مورد کاربردهای درمانی گیاهان می پردازیم که پیامبر (ص) و امامان (علیهم السلام) در پاسخ به پرسش های مردم و باتوجه به گیاهان زمان و مکان خود به آنها اشاره فرموده اند.

از آنجا که بخشی از میراث ادبی ایران زمین از سویی برگرفته از احادیث و روایات اسلامی و از سوی دیگر بهره گرفته از فرهنگ و سنت ها و باورهای مردمی در طول تمدن اسلامی ایرانی است، تلاش شده است که در یک بررسی تطبیقی، کاربردهای درمانی گیاهان بر اساس احادیث و روایات و کاربردهای همسان آن را در متون ادب پارسی مطرح شود و به این ترتیب آینه متون فارسی را در برابر خورشید سخن پیامبر (ص) و پیشوایان آیین خویش قرار دهد و از آن بهره برده شود. سپس این کاربردها را از دیدگاه پژوهش های معاصر پزشکی نیز مورد توجه قرار داده شده تا بدینوسیله گامی هر چند اندک در جهت اهمیت و همسویی فرهنگ دینی با سلامت جامعه برداشته و این مهم و هر چه بیشتر و بهتر آشکار شود.

۱. سداب

این گیاه از رده دولپه ای های جدا گلبرگ و سردسته تیره سداییان (Rutacees) است. از برگ های آن یک گلوکزید به نام «روتین» و «روتوزید» استخراج می کنند و نیز اسانسی از آن می گیرند که بویی قوی و طعمی تلخ و تند دارد.

سداب را در عربی «فیجن» می نامند. فرهنگ آنندراج در توضیح آن آورده: «بهترین وی آن بود که نزدیک درخت انجیر رسته باشد و خوردن برگ آن با انجیر خشک و گردکان دفع سموم کند.» (۴)

نه تنها جسم و نیازهای آن را نفی نمی کند، بلکه سلامت جسم را زمینه ای برای زندگی رستگاران می داند. طب اسلامی در درمان جسم، افزون بر توجهی که به نیازهای مادی انسان دارد، ناظر بر تأثیرات دوسویه روح و جسم بر یکدیگر است؛ به همین سبب پیامبر (ص)، امت خویش را به درمان و مداوا فرمان داده و فرموده است: «تداووا فان... (عزوجل) لم ينزل داء الا وانزل له شفاء» (۱): درمان کنید که هم آن کس که درد را فرو فرستاد، درمانش را نیز فرو فرستاد.

در تفکر اسلامی، انسان از سویی به عنوان جزئی از عالم هستی با طبیعت پیوند می یابد و از سوی دیگر بر عناصر هستی برتری دارد و از آنها فراتر است. گویی هرچه در عالم هست در وجود انسان نهفته است:

پس به صورت عالم اصغر تویی

پس به معنی عالم اکبر ۴ تویی (۲)

از گذرگاه چنین اندیشه ای می توان شرحی بر پیوند شگفت انگیز میان عناصر طبیعت و تندرستی انسان یافت. جسم و روح انسان از برکت هماهنگی با ساختار طبیعت، از حیاتی سالم بهره مند خواهند شد. بر این اساس، پایه های طب اسلامی بر زیربنای استوار حکمت نهاده شده است. ابوعلی سینا در حکمت پزشکی خود انسان را عالم صغیر و آخرین زنجیره مراتب وجود می داند و معتقد است عناصر چهارگانه ای که از ترکیب آن موالیده گانه «جماد و نبات و حیوان» به وجود آمده، اصل بدن انسان است و عناصر در وجود انسان به بهترین گونه، ترکیب یافته و تمام نیروی نفس کلی که رابط میان جسم و روح است در آن گرد می آید (۳)، تا زمانی که انسان در هماهنگی با ساختار طبیعت و جسم و روح خویشتن است، این عناصر چهارگانه در اعتدال خواهند ماند، اما شگرف تر آن است که اگر این اعتدال مزاج و هماهنگی، کاستی یا فزونی گیرد و در پی آن جسم و روح دچار بیماری شود، درمان آن بیماری در دل طبیعت نهفته است تا انسان این اشرف آفریدگان بار دیگر به تقویم و تعدیل مزاج خویش دست یابد و راه کمال پوید و مهر جلال جوید و اینگونه است که توجه به ریشه درمانی گیاهان در طب اسلامی جایگاهی خاص می یابد.

بی سبب نیست که حتی دانشمندان قدیم اروپایی سداب را داروی همه بیماری‌ها می‌دانستند و در موارد مختلفی از آن استفاده می‌کردند. (۹)

آندراج در معنی ذات‌الجنب چنین آورده: «ورمی باشد در حجاب که آن پرده‌ای است میان قلب و معده و این ورم در یمین بود و گاهی در یسار، علامت آن با وجود درد پهلو تب و ضیق‌النفس بود.» (۴)

۱,۲ کاهش شهوت، داروی ضد باروری و سقط جنین
عن الرضا (ع) قال: «السداب یزید فی العقل غیر إنه ینثر ماء الظهر.» (۱) سداب عقل را زیاد می‌کند، اما آب پشت را متفرق می‌سازد.

روایاتی نیز از امام صادق (ع) در مورد سداب نقل شده که امام پس از ذکر منافع سداب فرموده‌اند: «غیر إنه ینتن ماء الظهر» اما آب پشت را بدبو می‌کند.

این خاصیت سداب دستمایه خلق مضامین و بیان‌های شاعرانه زیادی به‌خصوص در اشعار مدحی گشته است. شاعری شمشیر ممدوح خود را هم‌رنگ سداب می‌داند و بر آن باور است که چون سداب می‌تواند قاطع نسل باشد پس شمشیر سداب رنگ ممدوح نیز نسل شرک را از میان می‌برد:

تیغ سداب رنگ تو ببرد نسل شرک

نشگفت از آنکه نسل ببرد همی سداب (۱۰)
شاعری دیگر نیز این هم‌رنگی را دستمایه تشبیه خود ساخته و به همین خاصیت سداب اشاره کرده است:

تیغ سداب رنگ تو آمد سداب طبع

کز وی رحم فشرده شدایم فتنه‌زای را (۱۱)
در بیت دیگری شاعر برای مبالغه در مدح از همین کاربرد سداب استفاده کرده و تصور کرده که نام ممدوح چنان با قدرت و مردانگی درآمیخته و دارای چنان تأثیر اعجاز‌آمیزی است که می‌تواند این خاصیت سداب را کاملاً دگرگون کند.

گر به نامت سداب کارندی

سداب آب مردی فزون شدی ز سداب (۱۲)

در کتاب‌های طب سنتی خواص بسیاری در مورد آن بیان شده از جمله: دفع سموم، تسکین گوش درد، مقوی معده، نافع نفخ، کاهش شهوت، رفع انسداد مجاری، تسکین درد شکم و پهلو، سودمند برای درمان بیماری‌های دماغی و عصبی و عقرب‌گزیدگی. (۵)

دانشمندان قدیم اروپایی آن را داروی جمیع بیماری‌ها می‌دانستند و از آن برای موارد مختلف استفاده می‌کردند.

در احادیث و روایات به برخی از این کاربردهای درمانی اشاره شده است، از جمله:

۱,۱ پادزهر بودن، درمان ڈبيله و ذات‌الجنب؛

قال رسول الله (ص): «من أكل السداب و نام علیه نام آمنأ من اللڈبيله و ذات‌الجنب» ۲

هر کس سداب بخورد و بخوابد در حالی خوابیده که از ڈبيله و ذات‌الجنب در امان است.

ڈبيله ذمل دردناک زیر جلدی با حجمی نسبتاً بزرگ است. در فارسی به آن «کفگیرک» گویند زیرا هنگامی که به خارج سر باز می‌کند از چند نقطه پوست به بیرون راه می‌یابد. به طور کلی به هر نوع زخم بدخیم جلدی نیز گفته می‌شود.

فرهنگ منتهی‌الأرب، دبيله را نوعی از بیماری شکم گرفته است (۶) و شاید با نظر به این معنی است که شاعر هنگام ذکر خاصیت پادزهر بودن سداب گفته:

شکم مشو همه چون کوزه‌ی فقاغ ۵ زحرص

مگر که در خور تریاقها (۶) شوی چو سداب (۷)
پژوهشگران در بررسی‌های انجام شده بر روی ترکیبات گیاه سداب ترکیب‌های به این نتیجه رسیده‌اند که این گیاه تأثیر به‌سزایی در جلوگیری از رشد نوعی باکتری که از مهم‌ترین باکتری‌های بیماری‌زای روده‌ای انسان است، دارد و خاصیت ضد میکروبی سداب حتی از مور تلخ تند بیشتر است. این محققان اعلام کرده‌اند که با توجه به این که مصرف آنتی‌بیوتیک هنگام درمان، موجب از بین رفتن سایر باکتری‌های همزیست دستگاه گوارشی می‌شود، این داروهای گیاهی نسبت به داروهای شیمیایی تأثیر خفیف‌تری بر سایر باکتری‌های دستگاه گوارشی دارند. (۸)

شاعر همین مبالغه را با ذکر همین کاربرد سداب در بیت دیگری نیز آورده است:

اگر سداب بکارند و ز تو یاد کنند

مردی ز تن فزون شود ز سداب (۱۲)

قطع نیروی باه به وسیله گیاه سداب، آشکارا در بیت زیر بیان گشته است:

ز تند بادخلاف تو در مزاج عدو^۷

قوای باه کند چون سداب قطع (۱۳)

پژوهش‌های علمی جدید نیز این خاصیت سداب را که هم در احادیث و روایات و هم در اشعار فارسی مورد توجه قرار گرفته است تأیید می‌کنند. محققان اثبات کرده‌اند که مصرف خوراکی عصاره آبی گیاه Ruta به میزان ۵۰۰ میلی‌گرم به ازای هر کیلوگرم از وزن به مدت ۶۰ روز، باعث کاهش وزن ارگان‌های تولید مثلی و کاهش حرکت اسپرم‌ها خواهد شد. (۱۴)

۱،۳ سودمندی در درمان امراض دماغی و افزایش عقل

امام جعفر صادق (ع) در مورد خواص سداب فرموده‌اند:

«... اما ان فیه منافع به؛ زیاده فی العقل و توفیر فی الدماغ.»

سداب منافع زیادی دارد از جمله افزایش عقل و فزونی قوای مغزی.

از امام هشتم شیعیان نیز روایت شده است که: «السداب یزید فی العقل.» (۱) این ویژگی ذکر شده در روایات، در شعر فارسی بازتاب یافته است. شاعری ضمن اشاره به ویژگی دفع شهوت، عقل‌فزایی این گیاه را نیز مورد توجه قرار می‌دهد و در یک بیت، دو کاربرد آن را بیان می‌کند:

دلم تصرف دنیای بکر زشت نکرد

که دیو نفس مرا، عقل داده بود سداب (۱۵)

شاعر معاصر نیز به این خاصیت شگرف اشاره کرده و برای رهایی از هجوم خیل خیال خواستار شربتی است آمیخته به سداب تا دیگر بار گوهر عقل به کف باز آرد:

برد عقل مرا خیال خراب

شربتیم باید از مزیح^۸ سداب (۱۶)

در اشعار فارسی یکی از خاصیت‌های سداب را دفع سحر و جادو دانسته‌اند:

ز سحر آن سرا را نیابی خراب

که دارد سفالینه‌ای پر سداب (۱۷)

به چاره‌گری زیرک هوشمند

فسون فساینده ۹ را کرد بند

به وقتی که آن طالع آید به دست

کزو جادویی را درآید شکست

بفرمود کارند لختی سداب

بر آن ازدها زد چو بر آتش آب

به یک شعبده بست بازیش را

تبه کرد نیرنگ‌سازیش را (۱۷)

شاید این اعتقاد ریشه در یکی از کاربردهای درمانی سداب یعنی رفع امراض دماغی و عصبی داشته باشد؛ زیرا در روزگار کهن بر این باور بودند که منشأ بیماری‌های روحی و عصبی، حلول ارواح خبیث و اجنه در بدن بیمار و سحر و جادوی اوست و در گذر ایام این باور به این ویژگی سداب پیوند خورده و این گمان را ایجاد کرده که این گیاه سحر و جادو را باطل می‌کند.

۲. کاسنی

این گیاه که به عربی آن را هندبا می‌نامند، از دیرباز در متون طب سنتی مورد توجه بوده است.

کاسنی دو نوع عمده دارد: بری و بستانی. هندبای بستانی خود بر دو نوع است، نوع شامی که برگ‌های بزرگ و دراز و گلی کبود رنگ و بزرگ دارد و طعم آن مایل به تلخی است. نوع دیگر آن هندباء‌البقل با برگ کوچک، گل کبود و کوچک و تلخی غالب است. هندبای بری یا صحرائی همانند هندبای بستانی است، اما طعم آن نسبتاً تلخ است و آن را بقله یهودیه نامند. (۱۸)

تلخی کاسنی در متون نظم و نثر فارسی مورد توجه قرار گرفته است، خواجه عبدالله انصاری گفته:

«الهی اگر کاسنی تلخ است از بوستان است و اگر عبدالله

مجرم است از دوستان است.» (۱۹)

و صفای اصفهانی نیز به تلخی سرشتین کاسنی اینگونه اشاره کرده است:

ازطبیعی ۱۰ خواستن سرالهیات راست

از مزاج کاسنی امید شکر داشتن (۱۵) به نظر می‌رسد که منظور از هندبای بری، گونه‌ای از گیاه Taraxacum باشد. در حالی که مقصود از کاسنی و هندبای شامی، گونه‌های cichorium است. (۲۰)

ابن سینا در کتاب قانون از حدود پانصد و پنجاه گیاه نام برده و کاسنی (=هندبا) و کاسنی بیابانی (=طلحشقوق) نیز از آن جمله است. (۲۱)

اهمیت کاسنی در نظر او به حدی بوده که رساله‌ای جداگانه به نام «رساله الهندباء» در مورد آن نوشته است. این رساله در پاسخ پریشی در مورد علت دستور بزرگان دین به نشستن برگ‌های کاسنی است. (۲۲) امام صادق (ع) در این مورد فرموده‌اند: «نعم البقل الهندباء و لیس من ورقه الا وعلیها قطره من الجنه فكلوها ولا تنفضوها عند اكلها وکان ابی (ع) ینھانا ان تنفضه اذا اكلناه.» (۱)

کاسنی، سبزی نیکویی است و هیچ برگی از آن نیست که قطره‌ای از بهشت بر آن نباشد. آن را بخورید و به هنگام خوردن تکان ندهید چون خواستید آن را بخورید قطره‌های آب را از رویش تکان ندهید. در متون طب سنتی کاربردهای درمانی زیادی برای این گیاه ذکر شده، از جمله: تقویت معده، تب بر، تصفیه خون، رفع یبوست و...

در این گفتار به برخی از این کاربردها که هم در احادیث و هم در اشعار فارسی آمده اشاره می‌شود:

۲،۱ تب بر، برطرف کننده التهاب.

روایت شده که امام رضا(ع) روزی برای درمان تب و سردرد، آمیخته آرد کاسنی و روغن بنفشه را تجویز کردند. (۱) « و دعا به يوماً لِبَعْضِ الْحَشْمِ وَقَدْ كَانَ يَأْخُذُهُ الْجَمِي وَالصُّدَاعِ فَأَمْرُ أَنْ يُدَقَّ وَيَصِيرَ عَلَى قِرطاسٍ وَيَصَبُّ عَلَيْهِ دُهْنُ بَنَفْسَجٍ وَيُوضَعُ عَلَى رَأْسِهِ وَقَالَ أَمَا أَنْ يَقْمَعَ الْجَمِي وَيَذْهَبَ بِالصُّدَاعِ.»

روزی برخی از همراهان حضرت امام رضا (ع) از ایشان برای درمان و سر درد دارویی طلب کردند. ایشان فرمودند: آرد کاسنی را با روغن بنفشه بر روی کاغذ آمیخته کن و بر سر

بگذار (تا درد تو تسکین یابد) همراه حضرت چنین کرد و هیچان تب و سردرد برطرف شد.

در روایت دیگری از امام صادق (ع)، محمد بن ابی نصر نقل می‌کند: قَالَ شَكَوتُ إِلَيْهِ هَيَجَاناً فِي رَأْسِي وَأَضْرَاسِي وَضَرْبَاناً فِي عَيْنِي حَتَّى تَوَرَّم وَجْهِي، فَقَالَ عَلَيْكَ بِهَذَا الْهِنْدَبَاءِ فَأَعَصِرَهُ وَخُذْ مَاءً وَصَبِّ عَلَيْهِ مِنْ هَذَا السُّكَّرِ الطَّبْرَزْدِ وَأَكْثِرْ مِنْهُ فَإِنَّهُ سَكَنَهُ وَيَدْفَعُ ضَرَرَهُ. قَالَ: فَأَنْصَرَفْتُ إِلَى مَنْزِلِي فَأَعَالَجْتُهُ مِنْ لَيْلَتِي قَبْلَ أَنْ أَنْامَ وَشَرِبْتُهُ وَتَمَّتْ عَلَيْهِ فَأَصْبَحْتُ وَقَدْ عَوِفْتُ بِحَمْدِ... (وَمِنْهُ). (۱)

و می‌گوید: به امام صادق (ع) از نآرامی سر، دندان و درد شدید چشم شکایت کردم در حالی که صورتم ورم کرده بود، ایشان فرمودند: بر تو باد کاسنی آن را بفشر و آبش را بگیر (بر روی آب فشرده کاسنی) و شکر طبرزد (زرد رنگ) به مقدار فراوان بریز، چرا که درد را تسکین دهد و ضرر آن را دفع می‌کند. وی می‌گوید به سوی خانه برگشتم و در آن شب قبل از خواب، خود را با همان دستور معالجه کرده و در آن شب به آسودگی صبح کردم.

ابن سینا نیز در رساله هندباء، کاسنی را علاج تب سه اندر میان (ربع) و تب‌های سرد می‌داند. (۳) مؤلف مخزن الادویه مالیدن آب برگ کاسنی را داروی صداع گرم صفاوی دانسته است. (۲۳)

حکیم توس در شاهنامه چنین می‌گوید که هنگامی که خراد برزین راهی برای نزدیک شدن به خاقان چین نداشت، در هیأت پزشکی نزد خاتون چین که دخترش بیمار بود رفت و او را با آب انار و کاسنی درمان کرد:

به نزدیک خاتون شد آن چاره‌گر

تبه دید بیمار او را جگر

بفرمود تا آب نار آورند

همان تره جویبار آوردند

کجا تره گر کاسنی خواندش

تبش خواست کز مغز بنشاندش (۲۴)

۲,۲ درمان نارسائی های کبدی.

امام رضا (ع) فرموده‌اند: «هندباء برای هزار درد شفاست، هیچ دردی در درون انسان نیست، مگر اینکه با هندباء از بین می‌رود.» و قال الهندباء شفاء من الف داء وما من داء فی جوف الانسان الا قمعه الهندباء. (۱)

نگاهی به انواع کاربردهای درمانی کاسنی در متون طب سنتی و پزشکی جدید روشن می‌سازد که این گیاه شفابخش در درمان بسیاری از بیماری‌هایی که منشأ بیماری‌های دیگر هستند، مؤثر است.

کاربردهای درمانی متعدد که امروزه مورد توجه پژوهشگران این عرصه قرار گرفته، پنجره‌هایی است که می‌توان از آن به گستردگی کلام امام هشتم شیعیان نگریست کاربردهایی همچون آثار ضد میکروبی کاسنی، آثار آنتی اکسیدانی، خاصیت ضد التهابی، آثار ضد آلرژیک، تحریک سیستم ایمنی، کاهش تعداد میکروارگانیسم‌های بیماری‌زا از دستگاه گوارش، تعدیل سطح هورمونی انسولین و خاصیت ضد دیابت، کاهش خطر پوکی استخوان، اثر ضد باکتری و... (۲۵)، اما از منظر دیگری نیز می‌توان این روایت را مورد دقت قرار داد. یکی از اصلی‌ترین کاربردهای درمانی کاسنی در نارسائی های کبدی است. کبد از اعضای رئیسه بدن است و نقش تعیین‌کننده‌ای در سلامت انسان دارد به حدی که اگر کبد ناسالم باشد بدن دچار اختلالات و بیماری‌های گوناگون می‌شود. بنابراین کاسنی با حفظ سلامت کبد و علاج نارسائی‌های کبدی بر هزار درد شفاست.

ابن سینا در قانون در مورد خاصیت کاسنی تلخ در درمان انسدادهای کبد آورده: «کاسنی کنش کاهو دارد لیکن گویند همه خاصیت‌های کاهو را در بر ندارد، اما به عقیده من هرچند در خاموش کردن گرمی و در قوت غذایی از کاهو کمتر است، در باز کردن و علاج انسدادهای کبد از کاهو فعال‌تر است، در سود رساندن به کبد هرچه تلخ‌تر بهتر است.» (۳) در حدیثی کاسنی به عنوان عامل بازدارنده از ابتلا به قولنج معرفی شده که شاید منظور قولنج کبدی باشد. (۱)

"قال ابو عبدا... (ع) من بات و فی جوفه سبع و رقعات من الهندبا امن من قولنج لیلته تلک انشاء... (۱)"

کسی که بخوابد و در درون (شکم او) هفت برگ کاسنی باشد به خواست خداوند آن شب از قولنج در امان است. در ابیاتی که در قسمت الف نقل شد، به خوبی آشکار است که کاسنی از دیرباز به عنوان داروی جگر (کبد) کاربرد داشته است. (در این ابیات حتی اشاره پنهانی هست به این موضوع که نوع تلخ‌تر کاسنی یعنی کاسنی بری یا صحرائی که درکناره جویبارها می‌روید در درمان بیماری‌های کبد مؤثر است.) دختر بیمار خاتون پس از یک هفته استفاده از آب انار و تره جویبار (کاسنی) به فرمان یزدان بهبود می‌یابد.

به فرمان یزدان چو شد هفت روز

شد آن دخت چون ماه گیتی فروز (۲۴)

سنایی نیز به این خاصیت کاسنی اشاره کرده است:

جان و دل را بود دارو لیکن از بهر جگر

آنچه می‌باید نبود آن چیست کسنی و کما (۲۶)

۲,۳ داشتن طبیعت سرد، درمان گرم مزاجان

کاسنی بستانی در اوّل سرد و تر و با اجزای لطیف و حار است که بر اثر شستن رفع شود و نوع بری در اوّل سرد و خشک است. (۱۸)

مفید بودن کاسنی برای کسانی که طبیعت گرم دارند، در شعر فارسی نیز آمده است:

عتاب تلخ تو را با دل آن موافقت است

که با طبیعت محروراب کسنی را (۲۷)

مطالعات جدید نشان داده که «این گیاه منبع غنی از «شیکو ریک اسید» است که مصرف این ترکیب می‌تواند با تغییرات متابولیسمی، به‌ویژه کاهش قندخون و افزایش سطح انسولین سرم همراه باشد. بنابراین می‌توان سردی و تری این گیاه را توجیه کرد.» (۲۰)

اما در روایتی از امام جعفر صادق (ع) آمده است که کاسنی چون گرم است بیشتر نوزاد پسر را باعث می‌شود. «علیک بالهندبا فانه یزید فی الماء ویحسن الولد وهو حار یزید فی الولد الذکور» (۱)

ای دارد و با تکیه بر خاصیت ضد میکروبی سداب، مزایایی برای آن نسبت به مصرف آنتی بیوتیک در بیماری‌های دستگاه گوارشی مطرح کرده‌اند. (۸)

حاصل این پژوهش‌ها را می‌توان با کاربرد درمانی سداب به عنوان پادزهر، درمان بیماری دیبله و ذات‌الجنب که هم در حدیث نبوی مطرح شده و هم در شعر فارسی به آن اشاره شده تطبیق داد. خاصیت دیگر سداب یعنی قطع نسل که در روایات مطرح و مضمون برخی اشعار شده است؛ به وسیله پژوهش‌های علمی جدید نیز تأیید شده است. محققان اثبات کرده‌اند که مصرف عصاره آبی این گیاه باعث کاهش وزن ارگان‌های تولید مثلی و کاهش حرکت اسپرم‌ها خواهد شد. (۱۴)

مطالعات جدید، سردی و تری گیاه کاسنی را که در روایات و احادیث و نیز اشعار فارسی مطرح شد، با این بیان علمی تأیید می‌کند که کاسنی منبع غنی از «شیکوریک اسید» است و می‌تواند سبب تغییرات متابولیکی، به‌ویژه کاهش قندخون و افزایش سطح انسولین سرم باشد.

کاربردهای درمانی کاسنی که در پژوهش‌های جدید پزشکی مورد توجه قرار گرفته، همانند آثار ضد میکروبی، آنتی اکسیدانی، ضد التهابی، ضد آلرژیک، ضد باکتری و...

پنجره‌هایی است که می‌توان از آن به گستره کلام امام شیعیان نگریست و راز اعجاز آن را دریافت: «قال الهندباء شفاءً من ألف داءٍ و ما من داءٍ فی جوفِ الانسان الا قمعه الهندباء»

اینگونه همسانی‌ها و تطبیق‌ها زمینه‌ای را فراهم می‌سازد تا خواص درمانی گیاهان دیگر نیز در این سه محور مورد بررسی قرار گیرد و این ذهنیت را توان می‌بخشد که باید از میراث دینی و ادبی و فرهنگی این سرزمین در جهت گسترش دستاوردهای علمی جدید بهره گرفت و از شیوه‌های جدید علمی برای پرده برداشتن از این میراث درخشان مدد جست.

بر تو باد کاسنی، چرا که آب (منی) را افزون و فرزند را نیکو می‌کند و کاسنی گرم است و پسرزایی را بیشتر می‌کند. من سره آن یکتر ماله و ولده الذکور فلیکثر من اکل الهندباء. (۱) هر کس فراوانی مال و ثروت و داشتن فرزند پسر او را شادمان می‌سازد باید کاسنی زیاد بخورد.

و اجزای آن با شستن برگ‌ها از بین می‌رود و شاید به همین سبب در احادیث آمده که نباید برگ‌های کاسنی را شست. در این مورد باید توجه داشت که هرچند این گیاه با طبیعت سرد و مرطوب شناخته شده، اما ریشه آن گرم و خشک است. (۲۰)

بحث و نتیجه‌گیری:

بنیاد حکمت، ارکان طب اسلامی را در طول نسل‌های پی در پی چنان استوار ساخته است که در هر دوره‌ای می‌توان جلوه‌هایی از آن را در فرهنگ اسلامی نظاره‌گر بود. بخشی از میراث ادبی ایران زمین که بیانگر حکمت پزشکی در فرهنگ ایرانی - اسلامی است و احادیث و روایات و باورها و نسبت‌های پزشکی در آن بازتاب یافته‌اند.

پژوهش‌های پزشکی در دوره معاصر نه تنها جلوه‌های این حکمت یکپارچه و استوار را کمرنگ و فرسوده نمی‌سازد، بلکه از رهگذر شیوه‌های علمی به آن درخششی دو چندان می‌بخشد. با چنین نگاهی به بررسی تطبیقی کاربردهای درمانی گیاه «سداب» و «کاسنی» در سه محور: احادیث و روایات، اشعار فارسی، تحقیقات جدید پزشکی پرداخته شد.

نتایج حاصل از این پژوهش از سویی نشان می‌دهد که خواص درمانی این دو گیاه که در احادیث و روایات مطرح شده وارد گستره باورهای مردمی گشته و در اشعار فارسی بازتاب یافته است؛ و از سوی دیگر نشان می‌دهد که پژوهش‌های جدید پزشکی این کاربردها را تأیید می‌کند و آنها را با تفسیر و بیان علمی شرح و گزارش می‌دهد.

پژوهشگران معاصر در بررسی‌های انجام شده بر روی ترکیبات گیاه سداب به این نتیجه رسیده‌اند که این گیاه به تأثیر به‌سزایی در جلوگیری از رشد نوعی باکتری بیماری‌زای روده-

References:

- ۱ . مجلسی، محمدباقر: بحار الأنوار. تعلیق حاج سید جواد علوی، حاج شیخ محمد ملاخواندی، دارالکتب الاسلامیه، چاپ سوم، ج ۶۲ ص ۶۰/۶۸ ص ۶۱/۶۲ ج ۶۶ صص ۲۰۸-۲۱۰ . ۱۳۷۴.
- ۲ . جلال الدین، مثنوی، دفتر چهارم ص ۶۶۱ . ۱۳۹۰
- ۳ . ابن سینا، قانون در طب، ترجمه‌ی عبدالرحمن شرفکندی، چاپ چهارم، سروش، تهران. جلد ۲، ص ۱۲۸، ۱۳۶۸.
- ۴ . آندراج، محمد پادشاه: انتشارات خیام. ۱۳۶۳
- ۵ . سلطانی، ابوالقاسم: دانه‌های معارف طب اسلامی گیاهان داروئی، انتشارات ارجمند، جلد ۵، ص ۱۹، تهران ۱۳۹۰.
- ۶ . صفی پوری، عبدالرحیم، ۱۲۹: منتهی الارب، کتابخانه سنایی. تهران
- ۷ . بیلقانی، مجیر: دیوان؛ به تصحیح دکتر محمد آبادی، انتشارات مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران، تهران، ص ۲۴. ۱۳۵۸.
- ۸ . رفعت حقیقی، عالی‌السادات: و همکاران، ارزیابی خاصیت ضد میکروبی گیاهان دارویی مور تلخ و سداب ترکیه‌ای بر باکتری شکلیا دیسا نتریه. ۱۳۹۲.
- ۹ . بالغ نژاد، ویسنار: بذرافکن، مهشید: و همکاران، تاثیر عصاره آبی سداب بر روند اسپرم سازی موش صحرائی نر. ۱۳۹۲.
- ۱۰ . مختاری، عثمان: دیوان، به اهتمام جلال الدین همایی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ص: ۲۵. ۱۳۴۱.
- ۱۱ . رنگی، غلامحسین: گل و گیاه در ادبیات منظوم فارسی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، چاپ اول، ص: ۱۹۴. ۱۳۷۲.
- ۱۲ . قطران تبریزی؛ دیوان، به اهتمام محمد نجوانی، چاپخانه شفق، تهران، صص: ۴۳ و ۳۷، ۱۳۳۳.
- ۱۳ . لامعی جرجانی، دیوان. به اهتمام محمد دبیر سیاقی، انتشارات اشرفی، تهران، ۱۳۵۵.
- ۱۴ . بالغ نژاد، ویسنار، بذرافکن، مهشید: و همکاران، تاثیر عصاره آبی سداب بر روند اسپرم سازی موش صحرائی نر. ۱۳۹۲.
- ۱۵ . صفای اصفهانی؛ دیوان، به اهتمام احمد سهیلی خوانساری، تهران، چاپخانه سپه، ص ۱۰۶: ۱۳۳۷.
- ۱۶ . یوشیج، نیما: دیوان، سیروس طاهباز، مؤسسه انتشارات، چاپ پنجم، دیوان صفای اصفهانی، تهران، ص: ۱۹۹. ۱۳۸۰
- ۱۷ . نظامی، شرف‌نامه، به اهتمام دکتر بهروز ثروتیان، چاپخانه سپهر، چاپ اول، تهران، صص: ۱۰۴ و ۲۲۴. ۱۳۸۶
- ۱۸ . مومن، سیدمحمد: تحفه المومنین، تصحیح روجا رحیمی، شمس اردکانی و... انتشارات مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، صص ۴۳۵-۶.
- ۱۹ . انصاری، خواجه عبدا...: مناجات‌نامه، تصحیح اسماعیل شاهرودی، نشر فخر رازی ۱۳۶۴.
- ۲۰ . قنادی، علیرضا: و همکاران، دیروز هندبا، امروز کاسنی، مجله طب سنتی اسلام و ایران، ۱۳۸۹.
- ۲۱ . پاکزاد، رامتین: مجموعه مقالات همایش بین‌المللی ابن سینا، فرهادی و همکاران، صص ۳۷۲، ۳۶۵، ۳۶۹.
- ۲۲ . ابن سینا رساله فی استفاده الهندبا، کتابخانه دیجیتالی کتابخانه مجلس.
- ۲۳ . عقیلی علوی خراسانی، محمد حسین: مخزن الادویه، انتشارات انقلاب اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۱.
- ۲۴ . فردوسی، ابوالقاسم: شاهنامه، چاپ جیحونی، ج ۵، کتاب چهارم، انتشارات شاهنامه پژوهشی کتاب چهارم اصفهان، ج ۵ ص ۲۰۷۸.

- ۲۵ . قنادی، علیرضا؛ و همکاران، مقایسه اثر ضد باکتری عصاره الکلی گیاه کاسنی با آنتی بیوتیک‌های جنتامایسین و سفالکسین، ص ۴۵-۴۰، ۱۳۸۹.
- ۲۶ . سنایی، دیوان ، به اهتمام مدرس رضوی، انتشارات سنایی، تهران ، بی‌تا.ص ۴۷.
- ۲۷ . انوری ، علی بن محمد: دیوان، به اهتمام محمد تقی مدرس رضوی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب ۱۳۴۰-۱۳۳۷.